

Staar Gyula

A harmadik mérföldkő

Emlékezés Weszely Tiborra (1936–2019)

„...mindenki saját maga adja meg életének értelmét.”

Werner Heisenberg

A matematika világirodalmának egyik gyöngyszeme 1831-ben került ki a nyomdából Marosvásárhelyen. Bolyai János munkája latin nyelven, 26 oldalon, két ábraoldallal és egy oldal hibajegyzékkel jelent meg. Ebben, az általa *Scientia spatii*-nak nevezett remeklésben a „tér abszolút igaz tudományát”, a párhuzamossági axióma nélküli geometriát építette fel. A Bolyai János nevet örökre a legnagyobb matematikusok sorába emelő írást ma *Appendix* néven ismeri a világ, mivel édesapja, Bolyai Farkas *Tentamen* című könyve első kötetének függelékeként jelent meg. Szomorú sorsú matematikus zseninknek ez volt az első, és egyben utolsó nyomtatásban megjelent munkája.

Az *Appendix* napvilágot látásának 150. évfordulóján, 1981-ben a Kriterion Könyvkiadó Bukarestben megjelentette Weszely Tibor *Bolyai János matematikai munkássága* című könyvét, mely kedvező fogadtatásra talált matematikusaink, matematikatanáraink körében. A könyv szerzője elnyerte a *Korunk* folyóirat 1982-ben első alkalommal kiadott Bolyai-díját. Ezt az elismerést ezután évről évre kiadták egy természettudományi és egy társadalomtudományi, Romániában magyar nyelven megjelent kötet szerzőjének.

Akkor már a *Természet Világa* szerkesztője voltam, a könyv engem is magával ragadott, természetesnek tartottam, hogy folyóiratunkban szólnunk kell róla. Méltó módon. Császár Ákos akadémikust, a neves matematikust és Vekerdi Lászlót, a kiváló tudománytörténészt kértem meg, hogy méltassák az erdélyi matematikus munkáját. Írásaik *A teljesség igényével* összefoglaló cím alatt, karöltve jelentek meg a folyóiratban.¹

Vekerdi László már évtizedek óta kísérte értő figyelemmel a Bolyai-kutatást, annak eredményeit. Ő volt, aki levélnek álcázott tanulmányt írt Németh Lászlónak, hogy készülő Bolyai-drámája megszületését elősegítse, bemutatva abban a nemeuklideszi geometria kialakulását, az *Appendix* jelentőségét. És ő volt, aki Benkó Samu 1968-ban megjelent *Bolyai János vallomásai* könyvét először méltatta itthon a *Valóság* folyóiratban, rámutatva, hogy ez a munka korszakos lépés a Bolyai-kutatásban. Nem tudom megállni, hogy ne idézzek Vekerdi Lászlónak ebből az írásából,² mert lenyűgöz a stílusa, ahogyan nagy tudásanyagát sűríti könnyeden, találó jelzőkkel az előzmények bemutatásához:

„Az eddigi életrajzírok inkább csak válogattak a gazdag kéziratok anyagában, s ki-ki a saját Bolyai János-elképzeléséhez keresett (s talált) benne adatokat. Sokféle elsődleges, másodlagos és harmadlagos Bolyai-kép keletkezett a száz év alatt; nagyon különbözőek és nagyon különböző értékűek; Bedőházi »rossz-fiú Jánosától« és Szily »félőrült vadzsenujjetől« Dávid Lajos »koravén csodagyerekéig«, Alexits akadémikus »délceg forradalmáráig« és Tabéry »szarvasbikájáig«. A képek és

1 *Természet Világa*, 1982. 9. sz.

2 *Valóság*, 1969. 4. sz.

torzképek tarka kavargásából megnyugtató pasztellszínekkel emelkedik ki Németh László romantika ellen lázadó »racionalista-pozitívista gondolkozója« és Sarlóska Ernő elegáns (Benkő által is nagy elismeréssel idézett) »européer osztrák katonatisztje«... A sokféle Bolyai-kép után Benkő Samu most megjelent monográfiája az első írás, amely a képek mögött az emberig férközött.”

Vekkerdi László a Bolyai-kutatás teljes körű ismerete birtokában vehette kézbe Weszely Tibor könyvét. Bízhatunk tehát az értékítéletében, amikor leírta, hogy ez a munka is mér-földkő a Bolyai-kutatásban. Néhány kiragadott részlet a méltatásából:

„Weszely Tibor könyve nem egyszerűen egyike a Bolyaiakról írt új könyveknek, a Bolyaiakról írt jó könyveknek, bár az is, kétségkívül. Az, mert Stäckelhez méltó alaposággal ügyel szöveg és kommentálás követelményeire, Sarlóska Ernőhöz fogható éberséggel a körülményekre; Benkő Samut követi a történeti és emberi vonatkozások summázásában; Tóth Imrét és Toró Tibort a matematika-, illetve természetfilozófiai összefüggések ismertetésében...”

Weszely Tibor könyve kiszabadította Bolyait a parallelák börtönéből, s megmutatta azt a mérhetetlenül tágasabb teret, amit lángelméje túl a parallelákon a matematikai gondolkodás egész világába nyitott. A parallelák inkább csak ablak volt, amelyen keresztül bepillantott ebbe a csodálatos új világba, a modern matematika világába. Az eddigi matematikatörténet-írás Bolyai János könyvét többnyire efelől a kétezer éves »ablak« felől vizsgálta, Weszely radikálisan fordított a nézőpontra: az ő Bolyai Jánosa határozottan a jövő, napjaink matematikája felé tekint. S így látszik csak igazán, mennyire az az Appendix, aminek Bolyai nevezte: Scientia spatii...

Igazán nagy történetíráshoz illően Weszely könyve nem annyira lezár, mint inkább megnyit kérdéseket; kérdéseket, melyek útbaigazíthatnak a múlt roppant bajosán áttekinthető terepén. Ebben az értelemben írta Tóth Imre Benkő Samu Bolyai-könyvéről, hogy Stäckelé után a második lépés. Weszelyé a harmadik.«”

Olvassunk bele még Császár Ákos professzor méltatásába is. Ő a matematikus precizitásával értékelt:

„Weszely Tibor előttünk fekvő könyvének fő érdeme éppen az, hogy ismét könnyen hozzáférhetővé tette Bolyai János matematikai műveinek egészét. Így az érdeklődő és hozzáértő olvasó ismét első kézből nyerhet képet a matematikai tudomány e szellemóriásának nemcsak arról a munkájáról, amelyet végsőkig kicsiszolt, hanem a töredékesen maradt, vagy éppen csak saját használatra készült vázlatos feljegyzésekről is, közvetlenül bepillantva így a kudarckok és sikerek között hányódó alkotó műhelytitkaiba.”

Weszely Tiborral 1982-ben találkoztam először, a Magyar Tudományos Akadémián, ahol a Tentamen és az Appendix megjelenésének 150. évfordulóján tudományos emlékülést rendeztek. Az előadók sorának végén ő, a Marosvásárhelyről érkező Bolyai-kutató állt. Nem bánták meg, akik kitartóan ott maradtak ezen az estebe forduló délutánon. Az utolsó előadó, Weszely Tibor felejthetetlen élménnyé varázsolta az emlékülést. Kutatásainak eredményein alapuló, Bolyai János matematikai munkásságát bemutató előadása végét szívszorítóan szép emlékezéssel zárta a hely szellemét is magával hozó matematikus. Hiba lenne nem a teljes szövegét idéznem, ha már a szenedélytől fűtött hangját nem adhatom tovább.

„Adózzunk még néhány percet a kegyeletnek, képzeletben pergessük vissza az irreverzibilis időt, és szóljunk néhány szót a bölcsőhelyekről és azok mai emlékeiről. Egy kis Szeben megyei erdélyi falu, Bolya az ősi fészkek. Itt született Bolyai Farkas is. János már Kolozsváron látta meg a napvilágot, abban a városban, ahol a nagy Mátyás királyunk született. A fiatal Bolyai család első lakhelye Domáld, abban az időben csak néhány viskóból álló isten háta mögötti kis helység, ahol Farkas családi örökségként kapott 12 holdas kis birtoka terült el. De csak három évig, mivel Farkas, mint a marosvásárhelyi kollégium professzora, 1804 tavaszán beköltözik Marosvásárhelyre. Később János a katonaság után hosszabb időre Domáldon húzódik meg. Kézszelfogható Bolyai-emlék ma Domáldon csak János édesanyjának, Arkosi Benkő Zsuzsannának a sírja. Halála előtt néhány héttel a súlyos beteg asszony megígérteti Bolyai Farkassal, hogy ha meghal, akkor őt

Domáldon temeti el, mert ott volt életében legboldogabb. Férje tiszteletben tartotta végakarátát. A szerencsétlen asszony még a sírhelyet is megjelölte. Az ősi birtok egyik kiugró domboldalát választotta örök nyugvóhelyéül, ahová Farkassal valamikor, szép idő esetén együtt jöttek fel kávézni és a tájban gyönyörködni. A sírhely, mely nem a temetőben van, idővel a felismerhetlenségig egybeolvadt a környező legelővel. A század elején az ottani öregek szájhagyománya szerint már csak egy erősen korhadat faalkotmány jelölte ezt a helyet. Az 1973/74-es iskolai évben a székelykeresztúri líceum tanulóinak egy csoportja, fizikatanáruk, Illyés Ferenc kezdeményezésére, cserefából gyönyörű kopjafát faragott Benkő Zsuzsanna sírjára. A hosszas hercehurca után, Benkő Zsuzsanna halálának 160. évfordulóján, 1981 szeptemberében, a saját költségemen végül is felállítottuk a kopjafát, a székely faragóművészet megkapóan szép példányát. Az új síremlék jól illeszkedik be a tájba, a kis falu majdnem minden pontjából látható.

A két Bolyai városa azonban mégiscsak Marosvásárhely. Járvó e Maros menti város régebbi útjait, a főtértől emelkedő Bolyai utcán elérkezünk az ősi volt református kollégiumhoz, ahol valamikor a világhírű professzor apa tanított, és zseniális fia tanult. Eme iskola kezdetleges kis nyomdájából került ki Farkas több műve mellett a Tentamen, és az ehhez kapcsolt Appendix. Az iskola szomszédságában található az az épület, melynek homlokzatán elhelyezett emléktábla figyelmezteti az erre járókat arra a helyre, ahol valamikor az ősi Bolyai-ház volt. Itt élt Farkas több mint egy fél évszázadon át, és itt töltötte gyermekéveit János. A kollégium századunk elején épült új impozáns épületével szemben áll a két Bolyai szobra, ettől alig 100 méter távolságra a Teleki-téka, ahol tudománytörténetünk e két büszkeségének kéziratait őrzik. Innen nem messze a katolikus és református temetők között a Somostető felé emelkedett a Kálvária utca, melynek emléktáblával meg nem jelölt egyik épülete helyén állt az a rozoga kis ház, amelyben Bolyai János életének utolsó éveit töltötte. Itt halt meg 1860. január 27-én. Annak idején Marosvásárhely nyárspolgárai nem is sejtették, hogy kit veszítettek el ebben a visszavonult, és szinte mindenkitől elhagyott emberben. A kötelező kis létszámú katonai kíséreten kívül csupán három városi lakos kísérte el utolsó útjára. Még jelet sem tettek sírja fölé. 33 év múlva Schmidt Ferencnek kellett Budapestről Marosvásárhelyre utaznia, hogy felkutatásák Bolyai Jánosnak szinte az örök feledésbe merülő sírhelyét. Schmidt Ferenc felhívására a Matematikai és Fizikai Társulat gyűjtési akciót indított, és így sikerült előteremteni azt az összeget, mely egy egyszerű sírkő felállításához szükséges volt.

De ma már Marosvásárhelyen – ha megkésve is – elevenen él a két nagy tudós emléke. Megtanultuk tisztelni világklasszis nagyjainkat. Lelkes pedagógusok is akadnak, mint például Filep Etelka, a Bolyai Farkas Líceum matematikatanárnője, akinek minden diákja Bolyai-füzetet őriz. Ebben gyűjtik össze a tanulók a Bolyaiakról szóló kivágott cikkeket, ide teszik a róluk írt saját gondolataikat és tanulmányaikat, itt kapnak helyet az általuk készített vagy máshonnan összeszedett fényképek és fotókópiák.

Minden év november elsején, halottak napján, amikor az élők megemlékeznek elhunyt hozzátartozóikról, megragadóan szép ünnepi köntösbe öltözik a marosvásárhelyi református temető. Itt alusza örök álmát egymás mellett a két Bolyai. Hozzátartozó leszármazottjaik már nem élnek Marosvásárhelyen, de sírjuk, melyet virágerdő övez, fényárban úszik. Százával gyűlnak ki a gyertyák, melyeket az idővel elégettek helyére az egymás utáni és szűnni nem akaróan lenyúló kezek helyeznek el. Minden ilyen világító gyertyalángban a város idesereglett lakóinak e géniuszok iránti megkéssett tisztelete, valamint egy néphez és nemzethez fűződő néma görcsös ragaszkodása ég. De végül is az éjfélbe hajló sötétségben, a még megmaradt csonkává égett gyertyák fel-fellobbanó utolsó lángjai is kialszanak, s a lassan elnéptelenedő temetőben csak a Somostető irányába tartó hideg novemberi szél érzékelteti az idő könyörtelen múlását.”³

3 Az előadás teljes szövege a Természet Világa 1983. évi 5. számában jelent meg, Bolyai János hátrahagyott matematikai munkái címmel.

Miközben Weszely Tibor lelépett az előadói emelvényről, kitört, és percekig tartóan zúgott a taps. Én pedig örökre szívembe zártam ezt az embert. Többen szorongatták a kezét, szóltak hozzá, gratuláltak neki. Vártam rá, hiszen megbeszéltük, hogy itt találkozunk. Végül hozzám is elért, köszönte könyvéről a *Természet Világában* megjelent méltatásokat, s elhatároztuk, hogy ezután még jobban összekötjük útjainkat. Megegyeztünk, hogy a következő találkozásunkkor hosszabb interjút készíték velem. 1984 nyarán nyílt erre alkalom, amikor újra eljött hozzánk, hogy a Bolyai János Matematikai Társulat Rátz László-vándorgyűlésén átvegye a neki ítélt Beke Manó-díjat. Ebben az elismerésben a matematika oktatásában és népszerűsítésében kiemelkedő eredményeket elérő tanárok részesülhetnek. A vándorgyűlésen részt vevő tanároknak Weszely Tibor ismét nagy sikerű előadást tartott Bolyai Jánosról. Utána a matematikatanárok szeretettel vették körbe, az őt ölelő gyűrűből csak inteni tudott nekem, én pedig visszajeleztem: jó, akkor majd holnap újra eljövök. Másnap azután már nyugodtan leülhettünk és hosszan elbeszélgettünk az életéről, a matematikáról, a Bolyai-kutatásról, s általában a tudománytörténet iránti elkötelezettségéről. Itt mindössze két megfontolandó gondolatát idézem, választát arra a kérdésre, hogy milyen tanácsot adna annak a fiatal kutatónak, aki tudománytörténeti bűvárkodásra adja a fejét. Így válaszolt:

„Nem szokásom tanácsokat osztogatni. Alakítsa ki mindenki a maga munkamódszerét. Azért talán két lényeges szempontra mégis felhívnom a figyelmét. Olyanra, amit azoknál az elődöknél tapasztaltam, akik a tudománytörténetet magas színvonalon művelték.

Legelső és legfontosabb kiindulópont: őrizni kell a hitelességet, ragaszkodni az eredeti dokumentumok pontosságához. Amit állítunk, amit közlünk, az tökéletesen fedje a valóságot. Soha ne próbáljuk eredeti elképzelésünket a tények közé erőltetni, s ha az nem megy, hát mellőzzük a valóságnak azon szeletét, amely ellentmond nekünk. Ez súlyos bűn, erre nem adhat felmentést az újat mondás szíriénhangja. Szomorúbbnál szomorúbb példákkal illusztrálhatnám mondandómat...

A másik, amire ráirányítanám a figyelmet, amit ajánlani szeretnék az utánunk jövőeknek, a következő megfigyelés. Minden ember, minden nép ragaszkodik a múltjához, a közösségével összefonódó történelmi eseményekhez, fejlődésének útját mindenkoron igyekszik újra és újra értelmezni. Vigyázzunk arra, hogy a jövő generációból se aludjon ki a hagyományörzés tüze. Mert az emberi lélekben sorra kihunyó lámpafények a közösség megsemmisülésének, eltűnésének biztos előjelei. Az a nép, amelyik nem becsüli múltját, a jelenét sem képes értékelni.”⁴

Hogyan válik valaki a Bolyai-kutatás emblematikus alakjává, olyanná, mint Weszely Tibor? Mi vonzotta már fiatalemberként a Bolyaiak szelleméhez, hogy azután matematikai tudással felvértezve magát, élete végéig dolgozzon azért, hogy emléküket méltóképpen megőrizze az utókor? Ki ő, milyen ember volt Weszely Tibor, s miért oly fájdalmas nekem ma már múlt időben írnom róla?

A római kori aranybányászataról nevezetes, hegyekkel körülölelt Brádon született, 1936. január 16-án. Apai nagyszülei is itt éltek a Fehér-Körös partján fekvő, Hunyad megyei városkában. A második világháború átrendezte e vidék etnikai térképét. Építész édesapja 1945-ben Marosvásárhelyre költöztette családját, egy kövesdombi kis házba, amit azután szépen felújított-kibővített.

Elemi iskoláinak elvégzése után a Bolyaiak híres iskolájában, a Református Kollégiumban tanult, aminek akkorra már megszűntették a kollégiumi helyzetét, az új neve 2. számú Magyar Tannyelvű Fiúliceum lett. Jó matematikatanárai voltak, Pálffy Antal és Kiss Elemér, akik hamar felismerték matematikai tehetségét, s beléoltották a Bolyaiak tiszteletét, a hely szellemét. Jól szerepelt a feladatmegoldó versenyeken, díjat nyert az országos

⁴ *A lámpás ember.* Beszélgetés Weszely Tiborral. In: Staar Gyula: *A megélt matematika*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

döntőben, így azután egyenes út vezetett számára a bukaresti egyetem matematika–fizika karának matematikus szakára. Édesanyja orvosnak szeretne volna látni, édesapja építész-mérnöknek, ő azonban a matematikát választotta.

Már a gimnázium utolsó évében elolvasta Bolyai János *Appendixét*. Hiába próbálta makacsul újra és újra megérteni, tizenhét évesen nem jutott tovább az első fejezetnél. Végül az egyetemi évek segítettek hozzá, hogy a Bolyai János teremtette „ujj más világba” felsőbb matematikai tudással felvértezve, értőn elmélyedjen. Így vált igazi eszményképpé számára Bolyai János.

Szeretettel emlékezett egyetemi tanáira, Gheorge Vrânceanura, akinél később a doktori disszertációját írta, Nicolescu, Teodorescu, Moisi, Tulcea és Tóth Imre professzorokra.

Az egyetem elvégzése után a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Elméleti Líceum tanára lett, majd 1963–1983 között a város Pedagógiai Főiskolájának oktatója. Ez idő alatt írta meg a *Bolyai Farkas a matematikus* (Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1974), a *Bolyai-Lobacsevszkij-geometria modelljei* (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1975), a *Bolyai János matematikai munkássága* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981) és a *Vályi Gyula élete és munkássága* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983) című könyveit.

A hetvenes évek közepétől két évig Marokkóban volt vendégtanár. A Pedagógiai Főiskola megszüntetése után ismét volt líceumának tanára lett, onnan vonult nyugdíjba 1999-ben. A tanítást azonban élete végéig folytatta, az időközben megalakult Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem marosvásárhelyi karán a Matematika–Informatika Tanszék docense volt 2001 és 2007 között, később óraadó oktató.

A rendszerváltozást követő években mi, a *Természet Világa* szerkesztői folyóiratunk tartalmi és formai megújításának lázában égtünk. Egyik fő feladatunknak tartottuk, hogy a határainkon túl élő természettudósok és műszaki szakemberek szellemi értékeit összegyűjtsük, lapunkban közkinccsé tegyük. Ehhez segítőtket keresve elsőként Weszely Tibort választottuk 1991-ben tudós szerkesztőbizottságunk tagjává, röviddel ezután Gábor Zoltán kolozsvári fizikaprofesszort, majd Felvidékről Pintér Péter csillagászt és Bauer Győző orvosprofesszort. Szomorúan írom, ma már egyikük sem segítheti a folyóirat kiadását, örökre eltávoztak körünkől.

Az 1990-ben Kolozsváron megalakult Erdélyi Magyar Tudományos Műszaki Társaság vezetője, Selinger Sándor értékelte terveinket, 1991-ben erdélyi körútra hívta szerkesztőségünket, író-olvasó találkozókra. Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Gyergyószentmiklós voltak utunk állomásai, mindenütt teltházasan előadótermek fogadták kis csapatunkat. Örökre emlékezetes marad számomra a marosvásárhelyi találkozó, melyet az 1990-es véres összetűzések egyik helyszínén, a március 19-én megostromolt RMDSZ-székházban, az egykori Kendeffy-palotában tartottak. Mi a folyóiratunk célkitűzéseiről beszéltünk, arról, hogy szeretnénk minél több szállal kötődni a külhoni magyarsághoz, eljuttatni folyóiratunkat a magyar tannyelvű iskolákba, tanárokhoz, diákokhoz. Erre aztán megindult a panaszáradat. Többen elmondták, hogy mintha tudatosan igyekeznének elzárni az olvasókat a magyar folyóiratoktól, a *Természet Világára* sem lehet náluk előfizetni. S ekkor felállt Weszely Tibor: Emberek! Mondok én valamit. Amikor jogtalanul leengednek elének egy sorompót, az alatt a törpe átbújik, az óriás átlépi, csak a buta ember akad fel rajta. Mi nem vagyunk ostobák. Inkább azon gondolkozzunk, mit tehetünk, hogy mégiscsak hozzájussunk ehhez a színvonalas folyóirathoz! A hangulat egy csapásra megváltozott, a beszélgetés átalakult közös útkereséssé, melynek eredményeként fél év sem telt el, és az erdélyi iskolák és több külhoni tanár, vezető értelmiségi postaládájában megjelent a *Természet Világa*.

Vannak emberek, akiket az első pillanattól a szívünkbe zárunk. Ilyen volt Weszely Tibor is. Állandó belső tűz hajtotta, folytonos vibrálásban élt. Ebben hasonlított Vekerdi

Lászlóra, meg abban is, hogy mindketten ott teremtek, ahol a jó ügyet szolgáló közösségért kellett kiállni. Ilyenkor nem törődtek saját érdekükkel.

Közös útjaink emlékei sorakoznak. Minden alkalommal, amikor a *Természet Világa* folyóiratot kellett képviselni, s hívtuk, ő ott volt velünk. Ma sem homályosult el az a kép, amikor 2013 júniusában, Csíkszeredában, a Kájoni János Megyei Könyvtárban tartott Természet Világa-esten az előadását tartotta. Arról beszélt, hogy folyóiratunk miként fogja össze a Kárpát-medence magyarságát, természettudományos értelmiségét. Elmondta, hogy a lap diákpályázata forrásvidékeinek térképén ott sorakoznak az erdélyi magyar tannyelvű iskolák is. Megemlékezett egykori tanáráról, barátjáról, a nemrég elhunyt Kiss Elemér professzorról, akit a Bolyai-kutatásban elért eredményeiért választottak a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává. Weszely Tiborral együtt Kiss Elemér hűséges szerzője volt a *Természet Világának*, miként az est másik előadója, Oláh-Gál Róbert is, aki „Bolyaiak a Természet Világában” címmel tartott előadást.

S ami még felejthetlenné tette számomra ezt az erdélyi olvasóinkkal való találkozást, az a Márton Áron Gimnázium neves fizikatanárának, Nagy Antalnak a hozzászólása volt. Így beszélt: „A Természet Világa az a folyóirat, amely azt a lelkeséget, amit annak idején Trianon szét akart rombolni, megtartotta, és minket, a határokon kívül rekedteket is bekapcsolt az összmagyar szellemiség folyamába, anyanyelvünkön közvetítve a természettudományos kultúrát... Ebben a folyóiratban oly sokat olvashattunk a magyar tudomány nagyjairól, büszkeségeiről, és ennek ilyenkor mi is egy kis részének érezhettük magunkat, azzal a jóleső tudattal, hogy ehhez a nagy szellemi közösséghez tartozunk.” Már csak ezért, a felénk áradó szeretetért is érdemes volt ilyen messzire utazni az ajándék lapszámainkkal roskadásig megrakott autóval. Érezteték velünk, hogy itt is otthon vagyunk.

Nemcsak mi mentünk, ha hívtak, és sokszor hívtak a határainkon túlra, hanem barátaink is az első kérés szóra jöttek, ha segíteni kellett. Az ezredfordulón Herczeg Jánossal, az *Élet és Tudomány* főszerkesztőjével elhatároztuk, hogy a két tudományos ismeretterjesztő testvérkép neves szerzőivel országjárásba kezdünk. Közeledett 2002, Bolyai János születésének 200. évfordulója, ezért az *Ezrednyitó tudományos estéknek* nevezett rendezvénysorozatunk első előadásait neki szenteltük. Tökéletes helyszínnek ígérkezett a Pápai Református Kollégium, melynek igazgatója, Kálmán Attila tárt karokkal fogadta vendégeit, a főszerkesztőkkel előadónak érkező neves Bolyai-kutatókat, Kiss Elemért és Weszely Tibort. Remélem, nem csak a jó szervezésnek volt köszönhető, hogy 2001. február 27-e késő délutánján zsúfolásig megtelt a kollégium díszterme. Eljött Császár Ákos akadémikus, a Bolyai János Matematikai Társulat elnöke is, ő nyitotta meg az estet. Mi lapjainkról szoltunk röviden, majd három matematikus élményszámba menő előadása következett, ilyen sorrendben: Weszely Tibor: *A marosvásárhelyi Református Kollégium és a Bolyaiak, Kálmán Attila: Hogyan teremtett a semmiből egy új, más világot Bolyai János?*, Kiss Elemér: *Újabb kincsek Bolyai János hagyatékából*.

A rendezvény minden résztvevője szép emléklapot vihetett magával, rajta Zsigmond Attila marosvásárhelyi festőművész Bolyai János arcképét megálmódó tuszrajzával és a három előadó aláírásával. Elöttem fekszik az emléklap egy megőrzött példánya. Szomorúan nézegetem a három jeles ember kézjegyeit: ma már egyikük sem él.

Hogyan is lehetne válogatni a Weszely Tibor társaságában eltöltött sok-sok emlékezetes nap élményeiből. Amikor többedmagunkkal együtt láthattuk a felkelő napot a Maros megyei apró zsákfaluban, Cséjén, vagy a Nógrád megyei palóc falucskában, Cserhátszentivánon ültünk az esti tábortűz mellett, idézve múltat, tervezgetve jövőt. Hármásfaluból nehezen járható út vezetett Cséjébe, ahol Tiboréknak volt egy kis háza, hozzá nagyobbacska kert tartozott, benne friss vizű pici forrás. Tibor egy reggel itt nézett szembe a medvével, szerencsére volt egy kulcsszava, amit ha elkialtott, a csaholó kutyák

mind elkushadtak, ezt magam is megtapasztaltam. A varázsszó a medvére is hatott. Kedves emlék, amikor egy cséjei reggelen a veteményes ágyásából felesége, Ilka – akit ő kedveskedve Csurikának hívott – gömbölydeden hosszúkás friss lila hagymát hozott az izlésesen megterített asztalra. S még mily sokszor átélhettük szíves vendéglátásukat az idők folyamán! Azt a finom lila hagymacsodát is örökre megkedveltem. Amikor legközelebb a közös barát, Kiss Elemér Budapestre jött, Tibor felhívott, hogy mit küldjön nekem, mire lenne szükségem. Szabadkoztam, ne fáradjon ezzel, de ő volt a kitartóbb. – Jó, ha örömet akarsz szerezni, akkor abból a finom cséjei hagymából kérek néhány fejet – engedtem az unszolásnak. Egész csomaggal küldött. Kiss Elemér vonattal érkezett, s mosolyogva mesélte, hogy az egész fülkét betöltötte a hagyma illata. Utastársai mind azt vizsgálgatták, hogy honnan jöhet.

Nemegyszer kerestük fel Bolyát, Bolyai Farkas szülőfaluját, ahol 2002-ben a tiszteletere emlékházat avattak Csegei Sándor marosvásárhelyi alpolgármester, Kiss Elemér és Weszely Tibor hathatós közreműködésével. Évek során többször is felkaptattunk a Domáld fölé emelkedő domboldalra, Bolyai János édesanyjának, Árkosi Benkő Zsuzsannának kopjafás síremlékéhez. Bejártunk együtt sok-sok nevezetes emlékhelyet.

A Gyulán együtt töltött napok egyikén az Erkel Ferenc Emlékházban járva a kiállított dokumentumok között feltűnt Schuster Zsigmond négylépéses matt feladványa, melyet 1888 decemberében Erkel Ferencnek ajánlott. Erkel ugyanis korának mestererejű játékos volt, évekig elnöke a Pesti Sakk-körnek. Amíg feleségeink a kézzel írt kották dallamait dúdolgatták, gyorsan leirtuk a feladványt, s szállásunkra visszatérve nekiálltunk megoldani. Volt nálam zsebsakk, nem bizonyult egyszerű feladatnak, de rájöttünk a kulcslépésre. Tibor szeretett sakkozni, és jól is tudott. Ugyanakkor fiatalon jó sportoló volt, nála a test és a szellem harmóniát alkotott. Így beszélt erről Kiss Sándornak a vele készített interjúban.⁵

„XI. osztályos koromban, 1954-ben, iskolánk négyszer százas stafétacsapata eljutott Bukarestbe, az országos döntőre. Ezeket a versenyeket a Republicii Stadionban rendezték. A mi versenyszámunk döntője pont azon a délutánon volt, amikor a magyarok világbajnoki fődöntőt játszottak Bernben. Mi a futópályán már felálltunk indulásra készen, és csak a startpisztoly durranását vártuk, amikor váratlanul megszólalt a stadion hangosbemondója. Közölték, hogy a nyugatnémet csapatnak sikerült kiegyenlítenie, és az állás 2–2. A stadionban ekkor örömriváltság tört ki, ami annál is inkább meglepett, mivel az akkori szigorú kommunista politikai felfogás miatt Nyugat-Németországot az egyik legelleneségebb imperialista államnak bélyegezték. Emiatt engem, valamint Kolumbán Levente, Dobai István és Brendus Ernő csapattársaimat is borzalmas düh fogott el. Lehet, hogy ez is hozzájárult ahhoz, hogy az első helyen végezve középiskolai bajnokok lettünk. Erre az első helyre mindig büszkébb voltam, mint a matematikai olimpiákon elért eredményeimre.”

Számos levelét őrzöm abból az időből, amikor még nem működött a világháló, amikor mindannyian talán jobban átgondolt üzeneteket küldtünk egymásnak. A Marosvásárhelyen, 1987. január 15-én írt levelében összefoglalta az elvégzendő feladatait.

Kedves Gyuszi!

Mint mindig, soraid ünnepnappá varázsolják azt a napot, amikor levél érkezik Tőled. Hát még a régi utolsó találkozásunk emlékével, a tatabányai képekkel! Mintha újból együtt lettünk volna. Köszönöm. Valahogy már úgy ragaszkodom hozzád, mintha testvérem volnál. Közlési fáradásaidért csak hálás lehetek...

⁵ Beszélgetések Weszely Tiborral. In: Kiss Sándor: *A Bolyaiak vonzásában*. Weszely Tibor matematikus életpályája. Szatmárnémeti, 2011.

Sain Marci könyvét megkaptam, szépen megírt matematikatörténeti munka, rengeteget dolgozhatott vele. Tetszik nekem a tárgyalásmódja is, ahogyan a matematika fejlődését igyekszik az egyetemes kultúra fejlődésáramlatába beágyazni. Tegnap írtam neki. Mint ember is roppant kedves és megnyerő. Hogy „hazabeszéljek”, egy dolgot hiányoltam csak könyvében, mely értékéből azonban semmit nem von le. A projektív geometria c. fejezetnél nem említi meg 1-2 sorban Vályi Gyulát, aki (szerintem) a mi eddigi legnagyobb projektív géométerünk. Itt részben én is hibásnak érzem magam, mert 1984 nyarán, Balatonakarattján, mikor készülő könyvéről beszélgettünk és egy kis gépelt részt átadott elolvasás végett, nem hívtam fel erre külön a figyelmét. Igaz, hogy amit én átnéztem, az csak a differenciálgeometria rész volt. De mindenesetre monumentális munka.

Magamról sok újat nem írhatok, ha ugyanis az nem számít esetleg hírnek, hogy talán az utolsó kis munkán töröm a fejem. Hogy a mostani viszonyaim között ebből még mi lesz, azt nem tudom. Az eddig megírt munkáimnak a címét a legvégén adtam meg, vagy sőt, még utánam a szerkesztő(!). Most már a cím megvan, de maga az anyag nincs. Pont úgy vagyok most ezzel, mint a szegény ember, aki a poros országúton tekeregve talál egy rozsdás patkót. Felveszi, majd vigyori és megelégedett arccal mondja magának: a patkó már megvan, most már csak még a ló kell. Na, de hogy említssem a patkót, mely esetemben a könyv címe lenne: Tündöklő láncszemek. Az értelmi tartalma ennek röviden a következő: Teleki Sámuel (1739–1822), a marosvásárhelyi Teleki-téka alapítója, többek között a tanulmányait Bázelen folytatta, majd Párizsban is járt. Bázelen ismerkedett meg a Bernoulliakkal (Dániel és Johann), valamint Párizsban Alexis Claude Clairant (1713–1765) és Charles Marie de La Condamine (1701–1774) nagy matematikussal, illetve természettudóssal. Itt a Teleki-tékában több eredeti Telekinek írt levél van az említett tudósoktól francia és latin nyelven. Ezek egy része szakmai-tudományos részeket is tartalmaz. Piszkozatban Teleki Sámuel néhány válasza is megvan. A természettudományok történetében nincs még egy olyan család, amely ennyi nagy tudóst adott volna az emberiségnek, mint a Bernoulliak. Lenyűgöző ezeket az 1767 körüli eredeti leveleket olvasni ilyen nagy emberektől. És ami ránk nézve is megtisztelő: Telekit tudós társuknak is tekintették, a szakmai gondolatcseréjük miatt. Alexis Clairant pl. (rendkívülien) már 18 éves korában a Francia Tudományos Akadémia tagja lett. Tehát egy született zseni. Teleki tanulmányútján a kísérő mentora (aki 5 évvel volt nála idősebb, akárcsak később Bolyai Farkas báró Kemény Simonnal) Kováts József volt, aki később a legelölkelőbb erdélyi kollégiumnak, a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumnak lett a matematikatanára. Az ő tanítványai voltak, előbb Sipos Pál (1759–1816), az első magyar matematikus, akinek egy matematikai dolgozatát külföldi (berlini) Tudományos Akadémia aranyéremmel jutalmazta (1795-ben), valamint Bolyai Farkas. Minderről lenne írni valóm, Siposról bővebben, Farkasról pedig csak az itt megtalált (és még eddig nem közölt) lipcsei pályázati dolgozatával kapcsolatban foglalkoznék. János kézirati anyagából esetleg, ha valami újat kapnék, akkor őt is érinteném. Sipos Pálról, mint érdekességet csak annyit, hogy kétszer hívták meg a Marosvásárhelyi Kollégiumba matematikatanárnak, de a meghívást mindkét alkalommal visszautasította. Harmadszor is (1804 januárjában) első számú jelöltként ő került az élre, de az egyházi Főkonzisztorium (hogy az esetleges újbóli visszautasítás utáni huzavonát elkerülje), a második helyen jelölt Bolyai Farkas mellett döntött. Ha annakidején (1798-ban) Sipos elfogadja a meghívást, akkor a legvalószínűbb, hogy ma se Bolyai Farkasunk, és ezáltal Bolyai Jánosunk simcs!! Azt hiszem, bőven írtam magamról, drága szabadidődöt és türelmedet is alaposan megnyirbáltam e hosszú beszámolóval.

Családodnak egészséget és boldogságot!

Ragaszkodással ölel: Tibi

A Tündöklő láncszemek című könyv nem jelent meg. A patkó tehát elveszett. De megvalósult az álom, mert amit a levelében Weszely Tibor eltervezett, azt mind megírta, s annál még többet is.

Vegyük akkor sorba.

Sipos Pál életét és szellemi tevékenységét a *Természet Világa* 1995. évi 5. számában mutatta be, majd a folyóirat 1998. évi *Matematika* különszámában részletező tanulmányban méltatta eredményeit. A *Természet Világában* közölt cikket 1993-ban Teleki Sámuel levelezéséről külföldi tudósokkal, majd búvárkodásának eredményeit könyvvé érlelte 2003-ban, *Teleki Pál levelezése világhírű tudósokkal* címmel.⁶ Újabb példát adott arra, hogy a könyvek születését gyakran megelőzi egy folyóirat szellemi vonzása, ösztönzése.

Az ezredfordulón átlépve közeledett 2002, Bolyai János születésének 200. évfordulója. Akkor már néhány éve a Vince Kiadó *Természettudomány* kötetsorozata életre hívásának feladatával és gondozásával bíztak meg. A kiadót nem volt nehéz rábeszélnem a nagy matematikusunk életútját és munkásságát bemutató könyv megjelentetésére. Már csak szerzőt kellett találni, s rávenni a sorozatba illő könyv megírására. Ez is könnyen ment, Weszely Tibor örömmel vállalta a szívéhez közelálló feladatot.

Az évfordulóra készen állt a könyv, ünnepélyes bemutatójára nemcsak matematikusok és tudománytörténészek jöttek el szép számmal, hanem más szakmabeli értelmiségiek is. A *Bolyai János. Az első 200 év* kötet szaklektora Vekerdi László volt. Változók és konstansok a Bolyai-kutatásban című tanulmányában így ír erről a munkáról:⁷ „...itt is évtizedes kutatások és releváns monográfiák előzik meg az összegzést. Csak ezzel a gazdag szakmai tudással a birtokában sikerülhetett Weszelynek alig kétszáz oldalon hiánytalanul bemutatni Bolyai János életét, matematikai munkásságát az Appendixtől a későn észlelt számelméleti kutatásokig, filozófiai és társadalmi nézeteit, a Bolyai-kultusz történetét, s néhány szépirodalmi vonatkozást.”

A könyv kedvező fogadtatásra talált szakmabeliek és a szélesebb olvasóközönség körében is. Példaként hadd idézzem az *Élet és Tudomány* akkori főszerkesztője, Herczeg János (szintén a Beke Manó-díj tulajdonosa) Weszely Tibornak írt nyílt levelét:⁸

„Kedves Tibor!

Az idei szabadságomon azzal ajándékoztam meg magam, hogy első szavától az utolsóig elolvastam könyvedet. Veszélyes vállalkozásnak bizonyult.

Közben a mi szelíd Dunánk – megunva a németek, osztrákok gátlástalan (vagy inkább nagyon is gát-lós) természetátalakítását – nyújtózkodott egy nagyot, és jött bizony fel a víz az én tahibeli kertem aljában is. Szomszédnőm épp a legérdekesebb részek olvasásakor kiabált át a kerítésen, hogy a polgármesteri hivatalban osztják a homokzsákokat, menjek érte. Én azonban lementem a vízpart-ra, ami akkor már kertünk lejtőjét annak alsó harmadában keresztezte. A vízfelszíntől a várható maximális emelkedés távolságában elképzelttem egy hiperszférát, és úgy becsültem (euklideszi geometriával közelítve), hogy az még a házam alatt marad, így – bízva a geometriában – visszatértem könyvedhez. (Egy-egy fejezet közti meditálásként azért át-átmentem a szomszédnak homokzsákokat tölteni.)

Alighanem az ismeretterjesztés remekművét alkottad meg. Tökéletes arányérzékkel adtál mindentől sokat, de nem többet a kellenél. A humánbarbárok is megkapnak mindent, amit tudniuk illene, és ha nem utáltatták meg velük nagyon a matematikát, akkor van esély, hogy kibontakoznak előttük a diszciplína körvonalai, és megérezhetik Bolyai János teljesítményének zsenialitását. Ha nem, akkor még mindig mérhetetlenül gazdagodnak, mind a drámai dokumentumokkal, mind az elég kusza tudománytörténeti viszonyok és kérdések éles és tárgyilagos megvilágításával. Ennek a kötetnek ott kellene lennie minden művelt magyar ember könyvtárában, és az iskolákban felvenném a kötelező olvasmányok listájára. Magam is gazdagodtam általa, pedig már tudtam egyet s mászt ebben a témakörben.”

6 Appendix Kiadó Kft., Marosvásárhely, 2003.

7 *Természet Világa*, Bolyai-emlékszám, 2003. I. különszám.

8 *Természet Világa*, 2002. 11. sz.

A könyv története nem ért véget a 2002-es kiadással. Manfred Stern (1946–2018) német matematikus felfigyelt a Bolyai-kötetre és lefordította német nyelvre. Stern kiválóan beszélt nyelvünket, ismerte kultúránkat, három évig a debreceni egyetemen volt aspiráns, magyar matematikus barátaihoz élete végéig szoros szálak fűzték. Így azután Weszely Tibor könyve a neves svájci kiadó, a *Birkhäuser Verlag Vita Mathematica* sorozatának 16. köteteként megjelenhetett 2013-ban. Bolyai János itt olyan matematikusok sorába került, mint Georg Cantor, Evariste Galois, Bernhard Riemann, Christian Goldbach, André Weil, Eukleidész... Életútja és korszakos eredménye ma már németül, Carl Friedrich Gauss nyelvén is olvasható.

Minden bizonytal munkásságának e záróköve is hozzásegítette Weszely Tibort ahhoz, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 2013. évi közgyűlésén átvehette a neki ítélt Arany János-életműdíjat. Ezzel a díjjal a jelentős tudományos munkásságú külföldi magyar kutatókat jutalmazták. Díjának indoklása: „*a magyar matematikátörténet kutatásában, különösképpen a Bolyai-kutatásban elért forrásértékű eredményeiért, geometriai kutatásaiért, valamint több mint fél évszázados kiemelkedően eredményes oktatói tevékenységéért.*”

Weszely Tibor cselekvő ember volt. A matematika múltját kutatta, de a jelenben élve a jövőbe tekintett. Példát mondok erre. A nyolcvanas évek elején fellángolt a vita egy Bolyai Jánosnak tartott arckép hitelessége körül. A tudománytörténészek egyetértettek abban, hogy nem őt ábrázolja a bélyegeken és cikkekben megjelent portré. Ugyanakkor azt is nehéz volt elfogadni, hogy legnagyobb matematikusunkról nem maradt fenn kép. Mit lehet tenni? A Bolyai-kutatás elismert tudósa, Benkő Samu olyan arckép elkészítését javasolta, mely tudományosan megalapozott, művészileg megformált, s emberileg megnyerő. Ekkor a közös gondolkozáshoz kapcsolódva Weszely Tibor konkrét javaslattal állt elő, melyet közzé is tett a *Hét* 1983. június 24-i számában. Írásában azt hangsúlyozta, hogy az arckép megformálásához forrásanyagot jelenthet a marosvásárhelyi Kultúrpalota homlokzatán, a Tükkörtemen ablakai felett látható Bolyai János-dombormű. Meg is indokolta állítását. A Kultúrpalota 1911–1913 közötti években épült. Akkor még éltek Marosvásárhelyen olyan emberek, akik ismerték Bolyai Jánost, köztük fia, Bolyai Dénes is. A Kultúrpalota homlokzatán Marosvásárhely hat szellemi nagyságának művészi kivitelezésű domborműve sorakozik, Dósa Elek, Teleki Sámuel, Bolyai Farkas, Bolyai János, Mentovich Ferenc és Petelei István portréi. Bolyai Jánoson kívül mindegyikükről maradt fenn hiteles kép, tökéletes összhangban a domborműi megformálással. Bolyai János külsejére vonatkozó történetírói leírások is mind illenek a domborműre. Tökéletes kiindulópont tehát nagy matematikusunk arcvonásainak művészi újraálmodásához.

Weszely Tibor javaslata nyomán készült Zsigmond Attila szénrajza, Széchenyi Kinga Bolyai-émlékérme a bicentenáriumi ünnepségre, legutóbb pedig az amerikai festőművész (volt marosvásárhelyi diák), Márkos Ferenc olajfestménye. A tudomány és a művészet összefonódása így hozta elő a múlt homályából Bolyai János örökre elveszettnek hitt arcvonásait. Ez a festmény díszítette első megjelenéséért a *Természet Világa* 2013. februári számának címlapját, a folyóiratban Tibor összegző írásával a Bolyai-képek történetéről.⁹

Marosvásárhely akkori alpolgármesterének, Csegzi Sándornak és két neves Bolyai-kutatójának, Kiss Elemérnek és Weszely Tibornak köszönhetően a Bolyaiak szelleme egyre erősödve élt tovább a városban. Nem véletlen, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Román Akadémia 2002. október 4-én Marosvásárhelyen, a Kultúrpalotában emlékezett közös ünnepi üléssel Bolyai János születésének 200. évfordulójára. Azon év nyarán „Bolyai-émlékszobát” avattak Bolyán, Bolyai Farkas szülőfalujában, a római katolikus templom melletti parókia egyik termében. Bolyai János születésnapján, december

9 Weszely Tibor: *Közelebb a Bolyai-képhez*. *Természet Világa*, 2013. 2. sz.

15-én pedig ünnepélyes keretek között leleplezték a tiszteletére emelt köztéri szobrot, a Pszeudoszféra-emlékművet, Horváth Sándor alkotását. Három ember, Csegzi Sándor, Kiss Elemér, Weszely Tibor egymást erősítő akarata így állított maradandó emlékeket a Bolyaiaknak.

Weszely Tibort 2007-ben Marosvásárhely díszpolgára lett.

2019. december 4-én a Magyar Tudományos Akadémián emlékelőadásokkal köszöntöttek a 150 éves *Természettudományi Közlönyt*, mai nevén *Természet Világát*, melynek színvonalas megjelenítéséért Weszely Tiborral vállatve évtizedekig együtt dolgoztunk. Sajnáljuk, hogy ő nem tudott eljönni, de természetesen vettük, hogy Marosvásárhelytől Budapestig tartó vonatútra már nem vállalkozhat, különösen nem egy kórházi kezelés után. Lélekben ott volt velünk, ezt bizton állíthatom.

Másnap délelőtt megszólalt otthon a telefonunk, s amikor meghallottam Kása Zoltánnak, a Sapientia Egyetem professzorának szomorú hangját, már éreztem, nagy a baj – Rossz hírem van, ma reggel meghalt Weszely Tibi – mondta leverten.

A sokat dolgozó, sok megpróbáltatáson, több infarktuson átesett szív akkor hajnalban örökre feladta, s utolsó dobant. Azóta újra és újra megnéztem az Erdélyi Magyar Televízió híradójának róla szóló tudósítását, 2018-ból, amikor a Magyar Érdemrend tisztikeresztjét átvette. Most értettem meg, hogy ő akkor, ott a búcsúszavait mondja: *„Az elmúlt években végzett munkámmal, úgy érzem, hogy nyugodtan halhatok meg, mert mindent megtettem azért, amit az én nemzetem, a magyarságom megkövetelt tőlem. Annyit tudtam dolgozni, amennyit a tehetségem és a körülményeim megengedtek.”*

Míntha Dsida Jenőt hallanánk: *„Megtettem mindent, amit megtehettem...”*

„Nyugodjék békében, végtelen térben és végtelen időben” – búcsúzott a neves Bolyai-kutató geometertől Kása Zoltán.

Mi pedig itt maradtunk a hiányos, Weszely Tibor nélküli véges világunkban, közös emlékeinkbe kapaszkodva.